

БІБЛІОТЕЧНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто теоретичні засади визначення бібліотечного соціального інституту. Досліджено інституціоналізацію бібліотечного інституту в контексті вивчення бібліотекознавчих праць і фундаментального значення категорії «бібліотечний соціальний інститут».

Ключові слова: бібліотека, бібліотечний соціальний інститут.

Рассмотрены теоретические основы определения библиотечного социального института. Исследована институционализация библиотечного института в контексте изучения библиотековедческих работ и фундаментального значения категории «библиотечный социальный институт».

Ключевые слова: библиотека, библиотечный социальный институт.

The theoretical basis the social institution of the library is determined. Institutionalization of the Library institute study in the direction of studying librarianship work towards fundamental category of «social institution library» is analyzed.

Key words: library, library of social institutions.

Сучасна бібліотечна діяльність зазнала ґрунтовних змін, які позначилися на всіх аспектах реалізації бібліотекою її соціальних завдань. Формування соціально-комунікаційної парадигми дослідження феномену бібліотечної діяльності створило умови для всестороннього охоплення та вивчення трансформаційних процесів доби інформатизації. Крім того, розгортання соціально-комунікаційних функцій бібліотек надає можливості для теоретичних і практичних узагальнень діяльності бібліотек як інтегрованих до соціально-комунікаційної системи (СКС) суспільства структур.

Бібліотечний соціальний інститут (БСІ) — установа, призначення якої — відтворювати соціальний порядок, еволюційні, інтеграційні, трансформаційні й інші процеси, стабільність суспільства, основуючись на виконанні своїх головних функцій, пов'язаних зі збиранням, накопиченням, зберіганням, опрацюванням, передаванням і розповсюдженням документів та інформації, створенням інформаційних продуктів і наданням інформаційних послуг суспільству й особистості. Інтеріоризація бібліотеки сприяє прийняттю загальної суспільної системи цінностей та здійснює соціалізацію особистості. Екстеріоризація бібліотеки забезпечує її інтеграцію до глобалізаційних процесів суспільства та відображається в соціально-комунікаційній взаємодії, переважно в електронних мережах, які об'єднують різноманітні проекти зі збереження світової культурної спадщини, створення

електронних бібліотек усесвітнього значення та надання доступу до інформаційних ресурсів усіх користувачів, яким це потрібно.

Означена тема є актуальною оскільки в сучасному розвитку бібліотек існують протиріччя в рівнях розвитку бібліотек як у світі загалом, так і в Україні відповідно до типової належності та регіонального розташування. Ця проблема передусім залежить від фінансування бібліотек та рівня підготовки кадрів. Деякі бібліотеки вирішують питання фінансування, використовуючи фандрайзинг та позабюджетні кошти: меценатів, проектну діяльність, платні послуги. Комерціалізація діяльності бібліотек, зумовлена наданням платних послуг, нині також суперечить їхній спрямованості на вільний доступ до інформації. Ринковий підхід до інформаційної сфери, в свій час, у країнах заходу призвів до зменшення фінансової підтримки інформаційних центрів і бібліотек. Рівень підготовки кадрів працівників бібліотек в Україні залежить від організації всієї системи безперервної освіти в бібліотечній галузі, щорічного набору та випуску студентів бібліотечними факультетами вищих навчальних закладів, невизначеності нових спеціальностей і спеціалізацій, браку освітніх стандартів, необхідності реорганізації виробничої та переддипломної практики й практичних занять студентів, централізованого працевлаштування за фахом, зацікавленості бібліотек у прийнятті випускників на роботу. Усі ці проблеми зумовлюють пошук нових моделей розвитку бібліотечної діяльності, забезпечують життєздатність бібліотеки як необхідного суспільству соціального інституту в контексті створення відкритого суспільства знань.

Мета статті — визначити теоретичні засади бібліотечного соціального інституту.

Бібліотеку як соціальний інститут досліджували М. І. Акилін, А. Н. Ванєєв, Є. Ю. Генієва, М. Я. Дворкіна, Н. Е. Добриніна, Н. В. Жадько, В. О. Ільганаєва, Н. С. Карташов, Н. Б. Костіна, Р. С. Мотульський, Є. І. Полтавська, М. М. Самохіна, А. В. Соколов, Ю. М. Столяров, Л. В. Федореєва, В. Р. Фірсов, І. М. Фрумін, О. С. Чубар'ян.

Бібліотека — це необхідний у суспільній структурі соціальний інститут, одна з форм регулювання суспільного життя, що має два аспекти: конкретний зміст своєї діяльності, зумовлений соціально-економічними умовами, й внутрішню незмінну якість, незалежну від соціальних умов сутність бібліотеки [11].

З точки зору соціології, соціальний інститут є фундаментальним поняттям, однак теоретичного узагальнення цієї теми немає понині. Згідно з дослідженнями соціологів, бібліотека як соціальний інститут виникла в результаті процесу диференціації суспільства (Г. Спенсер). У контексті цілісності суспільства бібліотека є суспільним інститутом, який відіграє свою функціональну інформаційно-комунікаційну роль, хоча за радянської доби виконувала також ідеологічну

функцію (Е. Дюркгейм, М. Ковалевський). Феномен бібліотеки — її здатність впливати на сучасну суспільну культуру, зберігаючи у своїх фондах соціальну пам'ять людства та відображаючи соціально значущі ознаки культурної реальності. Функції бібліотеки визначаються під час соціальної взаємодії суспільства. Такі соціальні функції бібліотеки, як виховна, освітня, виробнича, кумулятивна, класифікаційна, трансляційна, меморіальна, ціннісно-орієнтаційна та пізнавальна, поступово виявляються й трансформуються.

Із розвитком постіндустріального суспільства інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) активно впроваджуються в бібліотеках. Нині посилюється сервісна функція бібліотеки, яка ґрунтується на вивченні інформаційних потреб та кінцевими результатами якої є створення інформаційних продуктів і надання інформаційних послуг суспільству й особистості. Бібліотека й у сучасному світі впливає на читання та інформаційні потреби членів суспільства. Однак головними соціальними інститутами суспільства є освіта й наука, тому до соціальних функцій бібліотеки додається когнітивна. Таким чином, загальна соціальна функція бібліотеки — діяльність із соціалізації особистості, тобто формування індивіда відповідно до суспільних знань і цінностей (П. Сорокін) [9].

На думку М. Я. Дворкіної, особливості сучасної бібліотеки — це «інформація» та «знання», тому пріоритетним у процесі функціонування бібліотек є використання сучасних ІКТ, які сприяють поширенню знання [4]. Орієнтація бібліотеки на суспільство знань та вирішення нових проблем, пов'язаних з впровадженням ІКТ, пошуком нових форм роботи з читачами, зумовила виникнення електронної бібліотеки та її різновиду — репозиторію, які є і складовими традиційних бібліотек, і проектами, в яких беруть участь бібліотеки регіону, країни, світу. Переважно ці проекти спрямовані на збереження культурного надбання народів світу.

Бібліотека — це соціальний інститут, який визначає фундаментальні інформаційні потреби членів суспільства, що виконують важливі ролі в КСК (Р. Парсонс). Бібліотека має функціональну здатність налагоджувати суспільне життя і соціальний порядок, узгоджуючи, об'єднуючи, організовуючи й інтегруючи наміри та поведінку соціальних суб'єктів, структурних і функціональних компонентів соціальної системи (С. Войнович) [9].

Бібліотека як соціальний інститут — це організаційна система соціальних зв'язків і норм, яка об'єднує значущі суспільні цінності та процедури, що задовольняють інформаційні, освітні, культурні й інші потреби суспільства. Сутнісні соціальні функції бібліотеки об'єктивно здатні цілісно впливати на людину, що узгоджується з програмною метою суспільства — формування гармонійно розвиненої особистості. Цей факт зумовлює реальний розвиток бібліотек і подальше посилення їх соціальної ролі. Вони постійно співвідносяться з поточними

суспільними потребами і конкретизуються у вторинних соціальних функціях, які слід розглядати як напрями та завдання бібліотечної діяльності (С. Фролов) [9].

Структуру бібліотеки як соціального інституту можна визначити за такими ознаками: працівники бібліотеки, котрі мають виконувати організаційно-ділові та посадово-функціональні обов'язки, важливі для бібліотечної спільноти; форма організації комплексу соціальних дій, певних членів групи від імені всієї спільноти; комплекс установ і знарядь діяльності, які надають змоги певним членам групи виконувати публічні функції, що мають на меті задоволення потреб групи й регулювання поведінки її членів. Специфічними ознаками інституції є сталість її форми, орієнтація на вирішення основних соціальних проблем, культурний статус і культурна легітимність (В. Ососький) [9].

Отже, бібліотека як соціальний інститут — це певна форма організації та регулювання документно-інформаційної сфери, що склалася історично і забезпечує виконання життєво важливих для суспільства функцій, містить сукупність норм, ролей, зразків поведінки, дописів, спеціальних установ, систему контролю. Інституціональна діяльність є формою людської діяльності, яка ґрунтується на чітко розробленій системі правил і норм, а також на розвиненому соціальному контролі за її виконанням. Вона здійснюється людьми, об'єднаними в професійні групи, асоціаціями, де є поділ на статуси й ролі, згідно з потребами групи чи суспільства.

На думку В. Р. Фірсова, бібліотека характеризується, насамперед, своїм соціальним призначенням. Як основний об'єкт бібліотечної діяльності необхідно розглядати особистість. Однак цей об'єкт — не єдиний, а функції, що БСІ виконує стосовно соціуму, пов'язані з оцінкою соціальної ефективності бібліотечної діяльності. Дослідження В. Р. Фірсова орієнтовані на розвиток бібліотечної технології [11].

Специфіка бібліотеки порівняно з іншими інститутами культури полягає в тому, що долучення до культури відбувається через документи, в яких відображені, закріплені елементи культурної реальності, — зазначає М. М. Самохіна. Сутнісною властивістю бібліотеки, на думку дослідниці, є її здатність моделювати найважливіші та найзакономірніші елементи цієї реальності. Така здатність реалізується насамперед через бібліотечний фонд. Бібліотечна модель культури — документальна, тому необхідно виокремити такі чотири сутнісні функції бібліотеки як соціального інституту: кумуляція — збирання і зберігання документів та інформації; класифікація — розміщення документів у фонді, який відіграє роль моделі культури; трансляція — надання абонентам класифікованих документів та інформації про них; ціннісна орієнтація — ієрархізація елементів моделі, виокремлення цінностей і рекомендація їх абонентам [8].

Р. С. Мотульський також вважає основою функціонування бібліотеки документ. «Як свідчить багатовікова історія, бібліотеки завжди збирали ті документи, які продукувало суспільство на певному етапі свого розвитку і які були необхідними для задоволення його потреб. У стародавній державі Шумері це були глиняні таблички й сувої, за Середньовіччя в різних державах — рукописні книги, дещо пізніше — твори друку, нині настав час електронних документів» [6].

На прикладі Олександрійської бібліотеки можна простежити, що навіть у давні часи бібліотека зазнавала трансформаційних змін: із приватної бібліотеки правителів вона стала центром діяльності Мусейона. Згодом виникла публічна бібліотека при храмі Серапіса Серапеуме, яка була бібліотекою-філією Олександрини.

Спільнота, на думку Е. І. Полтавської, розпочала використовувати бібліотечний фонд внаслідок еволюції особистих бібліотек у публічні. Таким чином виникла система «бібліотека-соціальний інститут», яка здійснює свою діяльність через «бібліотеки-установи». Значення цього зв'язку виявляється в тому, що бібліотека існує для задоволення інформаційних потреб особистості та соціуму; спрямовує інтегративну функцію БСІ і є теоретичним підґрунтям для її формулювання — надання документа з бібліотечного фонду в громадське користування для споживача інформації. Основою практичної діяльності є вивчення та задоволення інформаційних потреб читачів для розвитку особистості, її соціалізації та реалізації в соціумі [7].

М. Я. Дворкіна зазначає, що у використанні сучасних бібліотек зацікавлені соціально незахищені групи користувачів. Публічна бібліотека є гарантом соціального мінімуму знань, культурних навичок, які необхідні сучасній людині. Бібліотека таким чином сприяє інформаційно-культурному захистові людини і соціальній стабільності суспільства. У цьому полягає новий сенс освітньої ролі публічних бібліотек, які завжди за допомогою книги сприяють долученню людини до життєдіяльності суспільства [3].

Сучасна бібліотека, зазначає Ю. Г. Дмитрук, є інтегрованим соціальним інститутом, який містить інформаційні та культурні компоненти. Її місія пов'язана з посиленням значення інформації та знання як каталізатора суспільного розвитку. Вона має декілька аспектів: сприяння поширенню людського знання завдяки забезпеченню вільного доступу до нього; збереження документального знання. Нині перспективи розвитку людства залежать від становлення глобального інформаційного суспільства, яке розуміється як один з етапів розвитку сучасної цивілізації, котрий характеризується посиленням ролі ІКТ, інформації та знань у житті суспільства, створенням глобального інформаційного простору, котрий має забезпечити ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів та задоволення їх соціальних і особистісних потреб в інформаційних

продуктах і послугах. Бібліотеки мають забезпечити своїх користувачів інформацією в потрібному їм форматі [4].

На думку В. О. Ільганаєвої, бібліотечну сферу як соціальний інститут визначають такі елементи: бібліотечні установи та їхня мережа, бібліотечна наука, система підготовки кадрів, інформаційне забезпечення діяльності, матеріально-технічна база, система управління та ін. Їх необхідно аналізувати в комплексі, а БСІ слід розглядати як підсистему суспільства [5].

С. Басов вважає обов'язковим елементом БСІ практичну діяльність як галузь суспільного господарства, що містить бібліотеки всіх типів і видів за ознакою єдності продуктів, які створюються, та бібліотечних послуг. Саме в процесі діяльності відбувається реалізація цільових функцій БСІ: виробництво й споживання бібліотечних послуг; освітня діяльність, яка забезпечує підготовку та підвищення кваліфікації професійних кадрів для потреб БСІ та її організаційні форми; наукова діяльність, спрямована на виробництво наукових смислів, що реалізує для потреб БСІ функцію пізнання, і її організаційні форми; комунікація як інформаційна взаємодія компонентів БСІ між собою й із соціумом; управлінська діяльність, основана на владних повноваженнях, спрямована на забезпечення функціонування та розвитку БСІ загалом і його окремих компонентів, а також її організаційні форми [1].

Бібліотеки активно адаптуються до змін, що відбуваються в соціумі, та домінуватимуть в інформаційній сфері в подальшій організації діяльності зі збирання, накопичення, збереження, опрацювання, передавання й розповсюдження документальної інформації, яка містить знання людства, створення інформаційних продуктів і надання послуг на основі впровадження в її діяльність різних інновацій. У сучасному суспільстві спостерігаються тенденції зміни інформаційних потреб у напрямі професійного читання. Читання на дозвіллі нині часто замінюється видовищними, мультимедійними формами, тому одне з головних завдань сучасної бібліотеки це — структурування наукової інформації, яка є основою для розвитку освіти, виробництва та науки. Найціннішим ресурсом для користувача інформації є той, що містить знання, тому системна трансформація бібліотечної діяльності це — умова переходу до когнітивного рівня функціонування бібліотек.

Отже, бібліотека як соціальний інститут виникла і функціонує, задовольняючи потреби суспільства й особистості в інформації та документах. Особливості функціонування бібліотеки в добу інформатизації пов'язані з її інтеграцією до глобальних комунікаційних процесів. Участь бібліотек в інформатизації суспільства є діяльністю, що впливає на соціум, опираючись на розвиткові та вихованні особистості в процесі задоволення інформаційних потреб. Розвиток бібліотечної діяльності в добу переходу до суспільства знань зумовлює

трансформаційні зміни в її змісті й структурі. Інформатизація бібліотеки — комплекс організаційних, економічних, функціональних, предметних, технологічних, виконавських, системних, цільових, якісних, середовищних і кадрових змін. Головними елементами БСІ, які перебувають у постійному комунікаційному зв'язку, є бібліотекар (представник своєї професійної групи) та читач (споживач інформації). Споживачами інформації є суспільство, інші соціальні інститути, особистість. Бібліотекар — це посередник між читачем та інформацією, основний виконавець читацьких запитів і той, хто задовольняє інформаційні потреби на основі організації цілого комплексу соціальних дій. Бібліотеки в суспільстві завжди були втіленням гуманізму й гармонійного розвитку як основи людських відносин і суспільної діяльності.

Висвітлення теоретичних засад бібліотечного соціального інституту почалося ще за радянських часів і продовжується бібліотекознавцями понині. Подальші дослідження цього питання пов'язане з детальним вивченням його елементів.

Список літератури

1. Басов С. Библиотечный социальный институт: формула Матлиной / С. Басов // Библ. дьло. — 2009. — № 9. — С. 33–35.
2. Гранчак Т. Сучасні підходи до вивчення бібліотеки як соціального інституту / Т. Гранчак // Бібл. вісн. — 2012. — № 5. — С. 20–26.
3. Дворкина М. Я. Институционализация библиотек / М. Я. Дворкина // Библиосфера. — 2011. — № 4. — С. 7–10.
4. Дмитрук Ю. Г. Трансформация библиотеки как социального института / Ю. Г. Дмитрук // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань. У 2 ч. : матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 лют. 2009 р. / Харк. держ. акад. культури — Х., 2009. — Ч. 2. — С. 31–33.
5. Ільганаева В. О. Бібліотечна сфера — соціальний інститут / В. О. Ільганаева // Бібл. вісн. — 1994. — № 3. — С. 2–8.
6. Мотульский Р. С. Библиотека как социальный институт : [монография] / Р. С. Мотульский. — Минск : Бел. гос. ун-т культуры, 2002. — 340 с.
7. Полтавская Е. И. Библиотека как организация и социальный институт / Е. И. Полтавская // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань. У 2 ч. : матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 лют. 2009 р. / Харк. держ. акад. культури — Х., 2009. — Ч. 2. — С. 26–28.
8. Самохина М. М. Библиотека как социальный институт и её функции / М. М. Самохина // Библиотека и общество в России 90-х годов XX века: материалы семинара / Моск. библ. ассоциация, Рос. гос. б-ка, Рос. гос. б-ка для слепых, Библ. благотв. фонд. — М., 1994. — С. 12–18.
9. Соціологія: підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 336 с.
10. Федореева Л. В. Библиотека как социальный институт в период социальной трансформации: на примере формирования регионального информационно-библиотечного центра в Хабаровском крае / Л. В. Федореева : дис. ... канд. социолог. наук. — Хабаровск, 2005. — 216 с.
11. Фирсов В. Р. Библиотека как социальный институт : дис. ... канд. пед. наук. / В. Р. Фирсов. — Л. : ЛГИК, 1984. — 223 с.

Надійшла до редколегії 12.08.2013 р.